

КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ С ИТАЛИЈОМ:
СИЛВИО Д'АМИКО И
МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА НА
ОСТВАРЕЊУ КУЛТУРНОГ ПРОЈЕКТА
ENCICLOPEDIA DELLO SPETTACOLO

самостални истраживач

Апстракт: У Архиву Југославије постоје бројни фондови и збирке у којима се чувају различита документа која сведоче о поверљивим односима Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) са земљама Западне Европе. У фасцикли посвећеној поверљивим односима Италије и ФНРЈ налазе се драгоцени подаци о послератној сарадњи двеју земаља на културном пројекту од међународног значаја – прикупљању и организовању грађе за *Enciclopedia dello spettacolo* италијанског драматурга Силвија Д'Амика. Израда енциклопедије, замишљене као ризница података о ауторским и фолклорним сценским уметничким облицима земаља читавог света, захтевала је много труда и ангажман великог броја стручњака из различитих области уметности, те тако и стручњака из бивших југословенских држава. На основу постојеће архивске грађе покушали смо да реконструисамо ток сарадње италијанских и југословенских званичника на прикупљању и организовању грађе за енциклопедију, а анализом појединих одредница енциклопедије, чији се примерци налазе у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, покушали смо да предочимо културни и историјски значај самог пројекта, као и да овдашњу публику упознамо с ликом и делом Силвија Д'Амика, који се несебично залагао за позоришну уметност.

Кључне речи: Силвио Д'Амико, Архив Југославије, енциклопедија, позориште, култура, сарадња

Dramatik, kao i svaki umetnik obuhvaća svijet svog doživljaja u njegovoj raznolikoj, složenoj, mnogostranoj pojavnosti zanimajući se za čovjekov unutrašnji život, za izvanjske okolnosti ljudske, društvene, povijesne zbilje, za odnos čovjeka i društva, za misli, ideje, materijalne i duhovne uvjete ljudske egzistencije, crpeći nadahnuće u nepreglednoj mogućoj skali posebnih motiva, od kojih jedan ili više njih mogu zaokupiti njegovu glavnu pozornost (Čale 1979: 9).

Фигуре драматика (као и драматурга) и њихове мисли, премда увек у сенци великих, класичних дела конвенционалних књижевних родова (лирике и епике), и те како су важни за разумевање људске егзистенције и културно-историјских прилика једнога доба.

* Ауторка је стипендисткиња Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Од великог су значаја за епоху чију стварност драмско дело настоји приказати, па и за доба самога ствараоца који, вођен подстицајима свога окружења, кроз уметнички обликовани, метафорички, алегоријски или сатирични израз формулише и износи сопствене ставове који кроз своју јединствену форму друштву, то јест публици, преносе какву вишу поуку.

Међутим, и поред сенке коју на њих бацају имена великих књижевника, драмски писци ипак успевају да стекну признања за рад захваљујући естетској и непосредној друштвено-корисној вредности својих драмских комада. Важно је, уосталом, знати да драмски писци и њихове визије понекад играју далеко већу улогу у друштву тиме што представљају мостове који повезују и одржавају живим контакте између различитих култура и нација. Једна таква свестрана фигура драматика важна за очување како нашег тако и ширег, европског културног и фолклорног наслеђа јесте италијански историчар позоришта, драмски писац и критичар Силвио Д'Амико (Silvio D'Amico).

И поред богатог стваралачког опуса (јединствених позоришних комада, многобројних романа, критичких огледа и колумни, енциклопедија и дела историјског карактера) и дуге професорске каријере, Д'Амиков животни рад и допринос позоришту мало је познат ван граница Италије. (Д'Амиков рад је и у Италији, заправо, дуго година био у сенци крупних културно-историјских и књижевних дешавања и промена, тек су у скорије време књижевна и позоришна критика показале велико интересовање за делима и теоријским расправама које је Д'Амико оставио за собом. И премда је започет касније, критички и истраживачки рад који жели осветлити личност и стваралачки опус Силвија Д'Амика изузетно је важан за разумевање како лајтмотива његових списа, тако и за разумевање сложености историјског периода у коме се кретао и радио.)

Овај рад има за циљ да, барем издалека, осветли фигуру Силвија Д'Амика и значај који његова залагања и истраживања имају за ширење свести о српском (и ширем, југословенском) културно-уметничком и фолклорном наслеђу. Лик Силвија Д'Амика одиграће значајну улогу у послератном очувању и ширењу недовољно познате културе Балкана, а поуздани подаци који његов утицај потврђују налазе се у не тако бројним, али сугестивним, званичним препискама и дописима сачуваним и документованим у фасциклама Архива Југославије у Београду.

Силвио Д'Амико – позоришна фигура у сенци

Због чега је једна, за ширу јавност скоро у потпуности анонимна личност значајна за наше подручје, а поглавито за нашу ауторску и фолклорну перформативну и позоришну уметност? Временски период у коме је Д'Амико стварао био је обележен великом друштве-

ном кризом која је после светских ратова захватила читав европски континент и у великој мери утицала на општу културну слику и међународну сарадњу. У таквој, духом осиромашеној атмосфери много великих и значајних имена остало је „заточено“ у временско-просторним оквирима сопствене националне традиције. Како је, међутим, познато да *verba volant, scripta manent* (речи лете, записано остаје), управо ће оно што је записано (у нашем случају, првенствено у облику архивске грађе, а потом, наравно, и у виду самих Д'Амикових објављених дела) стварима, појавама и личностима које је колективно сећање намерно или нехотице скрајнуло вратити, макар и накратко, заслужени сјај.

Заслуге за славу коју је италијанско позориште XX века стекло у земљама широм Европе приписујемо највише Луиђију Пиранделу (Luigi Pirandello), драмском писцу, теоретичару и добитнику Нобелове награде за целокупни књижевни рад и велики допринос драмској и позоришној уметности 1934. године. Главни разлог због ког је Пирандело завредео славу, како међу сопственим народом тако и у иностранству, свакако је његов богат и разнолик књижевни опус, као и мноштво неконвенционалних и иновативних драмских комада (и теоријских драмских текстова), од којих се поједини и даље играју на сценама позоришта у Београду.

Истих тих година у којима Пирандело ствара и осваја публику широм Европе, дела и пише Силвио Д'Амико који је због нешто (квантитативно али засигурно не и квалитативно) сиромашнијег књижевног опуса остао у сенци светске славе свога сународника. Ипак, и поред водеће улоге коју је на позоришној сцени Италије Пирандело са својим комадима заузимао, рад и залагање Силвија Д'Амика једнако су важни за подробно разумевање позоришне уметности и њене сврхе. Штавише, њихови животни путеви се не могу упоређивати, будући да су, свако на свој начин, један конкретним књижевним (драмским) комадима а други критичким и теоријско-историјским списима, умногоме допринели осамостаљењу и очувању достојанства позоришта и драмске уметности.

Д'Амиков поглед на позориште био је свеобухватнији – није бринуо само о вредности појединачних представа (што је, наравно, њему као позоришном критичару свакако било важно) већ се усредсредео на шири контекст позоришта и критички, објективно приступао проблемима и слабостима целокупне драмске уметности не би ли проникао у њену суштину и пронашао ваљана упоришта која би могла служити и будућим поколењима. Иако данас не изгледа тако, театар и драмска уметност у првој половини XX века нису у потпуности уживали слободу, били су у сенци вишевековне традиције проучавања књижевности – њихова суштина се свела на вредновање значења самог текста (онога што је улазило у оквире књижевне уметности), а сценска, практична изведба, у таквој поставци,

постала је мање важан, па и занемарљив сегмент у односу на стилски уобличену писану реч. Позоришту и позоришним текстовима тада су приступали књижевници, а не историчари и критичари који би се издигли изнад личних побуда и објективно сагледали и вредновали све компоненте једне специфичне уметности каква је позориште.

Д'Амиков значај лежи управо у критичко-теоријском приступу и предавачком раду који су постали експлицитни показатељи његове жеље да се несебично бори за достојанство и аутономност театра, прво у Италији, а потом и шире. Свој живот посветио је проучавању театра, а за четрдесет година активног рада објавио је бројне текстове и студије и остварио пројекте којима је успео да се избори за аутономност драматургије и позоришта, као и да дефинише методолошку специфичност приступа критичким, историјским и теоријским питањима театра (Sale 1979: 23, 26).

Живот и рад

Силвио Д'Амико рођен је 1887. године у Риму где је стекао образовање и још током школских дана открио своју љубав према драмској уметности. Премда је, из вероватно прагматичних разлога, завршио правни факултет, никада није спутао своју уметничку страну и упоредо је уписао студије књижевности и филозофије где је своја знања поткрепио, а страсти продубио. По завршетку студија 1911. године запослио се путем јавног конкурса у Министарству просвете и тамо провео дванаест година (с прекидом између 1915. и 1917. године кад се као волонтер придружио војсци у Првом светском рату). Године проведене у министарству утицале су на то да се Д'Амико коначно определи за позориште – од 1914. године сарађује с новинама *L'idea nazionale* као заменик позоришног критичара Доменика Оливе (Domenico Oliva), кога је по завршетку рата и наследио.

Његова каријера оштрог и студиозног позоришног критичара поклопила се с његовим дебитовањем у улози драмског писца која, нажалост, није била ни дуготрајна ни нарочито успешна. Након дебакла који је доживела његова трагедија у стиху *Savonarola*, написана у коауторству с Алесандром Росом (Alessandro Rosso), Д'Амико ће одустати од каријере драмског писца и посветиће се теоријском раду и драматургији. (И премда ће се још једном опробати у улози драмског писца саставивши драмски комад инспирисан средњовековним лаудама XIII и XIV века који ће бити изведен у Падови 1937. године поводом свечаности приређених у част Ђота, Д'Амико ће ипак остати упамћен по свом теоријском и критичком опусу.)

У наредних неколико година Д'Амико ће активно радити као позоришни критичар, а упоредо ће састављати и своја прва два озбиљнија и обимнија рада – *Лушкарско позориште* (*Il teatro dei fantocci*,

1920) и *Маске* (*Maschere*, 1921), књиге које су му 1923. године омогућиле позицију професора историје позоришта у глумачкој школи при Академији Свете Чечилије у Риму (*Accademia di Santa Cecilia*).

Прве уређене идеје о реформацији позоришта Д'Амико износи у делу *Сујон великог глумца* (*Il tramonto del grande attore*) објављеном 1929. године. Посматрајући друштво и околину (на које је Велики рат оставио озбиљне последице) Д'Амико није могао а да у својој монографији не предочи озбиљну кризу у коју је италијански театар, по његовом дубоком убеђењу, запао и понуди обресе могућих решења за превазилажење граница које су гушиле позоришну уметност. У критичким есејима који чине саставни део књиге Д'Амико не настоји само да критикује и наброји разлоге декаденције и пропадања италијанског театра, већ се труди да из прилика и појединости које затиче, додатно инспирисан путовањима по Европи и позоришним системима које тамо затиче, извуче закључке и формулише идеје које би биле корисне за превазилажење проблема које је уочио. Италијански театар би, попут осталих европских за којима „заостаје“, требало да превазиђе индивидуалистички приступ и идолопоклонство генију појединачних глумаца чији су его и карактер однели примат над текстом (Di Tizio 2017: 169). Представа, па и само позориште не би требало да представљају средство којим ће глумац себи прикупљати симпатије – задатак правог глумца јесте да оживи драмски текст, да своје „ја“ остави по страни и учини све што је могуће како би публику укључио, емотивно и интелектуално, у дешавања скривена међу репликама сценарија. Театар би требало да представља веродостојни приказ каквог драмског текста, „мизансцен“ састављен од више различитих делова (главних и споредних глумаца, сценографије и костима) чије функционисање јемчи и надгледа будно око нове, преко потребне фигуре режисера (Di Tizio 2017: 166).

Д'Амикова замисао „новог“ театра заснивала се на превазилажењу или одбацивању старог модела који је зависио од фигуре изабраног „великог“ глумца и прихватању идеје о важности свих чинилаца, свих глумаца и сарадника на сцени и иза кулиса, чија хармонична сарадња води оживљавању драмског текста у виду позоришне представе. Да би склад и хармонија хетерогене позоришне трупе била могућа било је потребно изборити се за нову фигуру која би преузела одговорност за неометан рад и уједно надгледала све компоненте представе – фигуру која би у микросвету позоришне представе била на врху невидљиве хијерархије. Све своје идеје и запажања Д'Амико излаже у приватној преписци с Енриком Кавакиолијем¹ коју преноси Донатела Орекија (Orecchia 2006: 82) у свом

¹ Енрико Кавакиоли (Enrico Cavacchioli, 1885–1954) био је италијански новинар, поета и драмски писац познат по свом залагању за позориште гротеске и припајању футуристичком покрету почетком XX века.

научном раду о сусретима и односу Д'Амика и Пирандела, а чије ћемо делове, ради бољег разумевања, навести и превести:

Caro Cavacchioli,

per me il problema è nel sottrarre la direzione delle Compagnie agli attori. I grandi virtuosi, se ne nascono ancora, recitano per conto loro: noi andremo a sentirli per ammirar loro, non gli autori ch'essi deformeranno. Ma gli attori secondari (e intendo tutti quelli oggi viventi in Italia, salvo qualche vecchio, e qualche dialettale) bisogna farli diventare quel che devono, strumento del poeta.

Dove trovare chi sappia dominare e foggiare cotesto strumento? ecco il circolo vizioso. Regisseurs ce n'è in Russia, in Francia, in Germania, in America: in Italia manca perfino la parola. Bisogna inventarli. Se si comincia male, come è accaduto varie volte, si compromette la bontà della causa. Ma se non si comincia mai, si rinuncia a combattere per la causa.

Quanto al programma mi par logico che ogni direttore abbia il suo: se no perché fa il Direttore? Io sono pel grande teatro eclettico, con annesse scuole di recitazione e di scenografia, nel quale si reciti da Shakespeare e da Molière a Shaw e a Pirandello: e ciò perché, come disse altri, prima di far l'eccezione in Italia si deve ancora crear la Regola. Ma se per ragioni di proporzioni, o economiche, o altro, s'ha da cominciare con un teatro piccolo, cominciamo da uno piccolo. Sia eclettico, sia legato a una determinata scuola poetica (ce n'è?) [...]. Attori? trovare i più malleabili, i più disposti a essere dominati; questa qualità per me deve prevalere anche sulla loro cultura; gente che possa diventar veramente strumento nelle mani del capo; però che siano attori.²

„Драги Кавачиоли,

Проблем по мени лежи у томе што су Групе подређене вођству глумца. Велики виртуози, ако се уопште још увек и рађају, глуме како им се прохте: а ми одлазимо да их слушамо како бисмо се дивили управо њима, а не ауторима које ће они разобличити. А требало би учинити да сви споредни глумци (и мислим на све оне који данас живе у Италији, изузев којег старца или говорника дијалекта) постану оно што треба, оруђе самог писца.

А где бисмо нашли некога ко би умео укротити и обликовати такво оруђе? И ето нама зачараног круга. *Regisseurs* има у Русији, у Француској, у Немачкој, у Америци: у Италији нам чак недостаје и термин за то. Треба их пронаћи. Ако започнемо лоше, као што се више пута и догађало, компромитујемо успешност исхода. Али онај који никада не започне, унапред одустаје од борбе за виши циљ.

Што се програма тиче, логично би било да сваки режисер састави сопствени: у супротном, зашто би онда обављао посао режисера? Ја сам за велики еклектични театар, коме су припојене школе глуме и сценогра-

² Превод писма из наведене студије Донателе Орекја на српски језик је наш.

фије у којима би се изводило све од Шекспира и Молијера до Шоа и Пирандела: а све то зато што, како казаше остали, пре прављења изузетака, у Италији се и даље прво морају дефинисати Правила. А ако би се због питања пропорције, економских средстава или било чега другог морало почети од малог позоришта, од малог ћемо и почети. Било да је еклектичан, било да је везан за какву поетску школу (има ли је?) [...]. Глумци? Треба наћи оне најгипкије, оне који су вољни да се повинују правилима; то својство по мени треба бити важније од њихове културе; потребне су нам особе које би заиста могле постати инструмент у рукама управитеља; али те особе ипак морају бити и глумци.“

И баш због велике кризе (социјалне, духовне и економске) која је потресала уметност и друштво, Д'Амико није одустајао од својих идеја – био је уверен да је позориште нешто што би друштву могло донети спас и препород, нешто што би представљало заједничко упориште које би ујединило народ и дало му потребну наду и снагу за превазилажење тешког периода. Управо је зато Д'Амико инсистирао и на специфичној, хармоничној расподели рада унутар позоришта која се заснивала на сарадњи и међусобном допуњавању а не на индивидуализму и елитизму – такав систем би привукао и нову, „обичну“ публику, отворио би врата позоришта свим друштвеним сталежима и не би представљао, као што је до тада био случај, разноду и разбистригу за добростојећу градску елиту (Orecchia 2006: 91).

Како би и у пракси била спроведена визија о новом позоришту, Д'Амико је сматрао да је неопходно радити на адекватној припреми како глумаца тако и режисера, на богаћењу њихових културних и техничких знања. Како би глумци, режисери и остали чланови позоришне групе стекли неопходна знања, вештине и искуства, било је потребно организовати праве школе, званичне и признате центре у којима би се створили идеални услови за оспособљавање позоришног кадра, а потом и уложити, уз финансијску помоћ државе која би то требало да прихвати као национални пројекат културне обнове, у изградњу и одржавање стабилних позоришта која ће постати нова друштвено-културна упоришта.

Како идеје не би остале само празне речи на папиру Д'Амико се потрудио да их конкретизује и 1936. године у Риму оснива Националну академију за драмску уметност (*Accademia nazionale d'arte drammatica*) која ће, кроз године, едуковати и на пут извести многа важна имена италијанског позоришта и кинематографије (попут Ане Мањани, Виторија Гасмана, Маргарет Мацантини, Андрее Камилерија и осталих). Осим што је био заслужан за оснивање академије, Д'Амико се лично посветио и њеном неометаном функционисању – преузео је улогу њеног првог председника и упоредо се поново опробао, с великим успехом, у улози предавача историје позоришта (колико је важан Д'Амико био за настанак и живот академије говори нам чињеница да је академија након његове смрти 1955.

године свом званичном називу дописала управо његово име). О успеху Академије сведоче њена дуга традиција и значајан образовни курикулум који се и дан-данас нуди. Данашњи академски садржај подељен је у четири профила високог образовања – двогодишње или трогодишње студије режије и глуме као и мастер студије из новинарства (критике) и драматургије.³

И поред сталног предавачког ангажмана у Академији, Д'Амико никада није запоставио свој позив позоришног критичара – наставио је сарадњу с многим дневним и периодичним часописима попут *Festa* (од 1923. до 1928. године), *Nuova Antologia* (од 1934. до 1946), *Approdo*, *Illustrazione italiana* (од 1952) и других, а имао је прилике и да се опроба у улози оснивача и главног уредника часописа *Scenario* и *Rivista italiana del dramma*.

Анализирајући све Д'Амикове списе и посветити се у једнакој мери свим странама његовог стваралаштва у циљу одгонетања његове критичке и уметничке мисли велики је подухват који превазилази границе овога рада. Циљ је био нашој култури приближити и осветлити једну комплексну фигуру која је услед различитих културно-политичких прилика неправедно остала у сенци, а чији је рад позитивно утицао на подизање свести о различитим културама.⁴

Д'Амиков историјски рад од међународног значаја

Непроцењива искуства и знања која је стекао као позоришни критичар, као предавач позоришне историје првенствено у школи глуме, а потом и на сопственој Академији, као учесник и предавач на многим међународним научно-уметничким конгресима широм Европе утицала су на и усмеравала, полако и неприметно, његову теоријску мисао. Д'Амико је током година осетио потребу да сва своја истраживања и огледе систематизује и групише не би ли она могла бити од какве дидактичке и теоријске користи млађим и будућим генерацијама драматурга и писаца.

Захваљујући двама замашним подухватима успео је да пробуди интересовање за позоришну уметност и изван своје земље. Један

3 О историји настанка, циљевима, раду и актуелној понуди позивамо читаоце да посете званични сајт Академије, којег смо, усталом, при састављању рада консултовали: <https://www.accademiasilviodamico.it/>

4 Озбиљне студије о Д'Амиковом животу и раду покренуте су тек недавно, те је до монографија и стручних радова због малог интересовања који стране нације за њим показују тешко доћи. За потребе овога рада ослонили смо се на информације и изворе који су у датом нам окрежу били доступни. Поред већ наведених студија и научних публикација значајни су и детаљни подаци под одредницом "D'Amico, Silvio" Италијанског биографског речника – *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 32, ur. Paolo Petroni (1986) који је у електронској форми доступан путем портала Treccani ([https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_(Dizionario-Biografico))), а којим смо се приликом писања рада водили.

од његових најважнијих пројеката јесте Историја драмског театра (*Storia del teatro drammatico*)⁵ који представља продукт минуциозног и озбиљног истраживања историје театра, од антике до модерног доба, и који је, како ни сам Д'Амико није слутио, превазишао окви-ре италијанске културе и продубио интересовање за позоришном уметношћу на европском тлу (Čale 1979: 24).

Други пројекат на коме је Д'Амико радио дуги низ година и у који је укључио не само сународнике већ и историчаре, књижевне и уметничке критичаре многих земаља Европе јесте прикупљање и систематизација грађе за *Enciclopedia dello spettacolo*, или *Енциклопедију сценских уметности* (у препискама сачуваним у Архиву Југославије оригиналан назив преведен је, вероватно зарад лакшег сналажења као „Позоришна енциклопедија“ што, међутим, не успева да у потпуности пренесе сва значења италијанског термина *spettacolo*, нити да дочара богату садржину енциклопедије која обухвата много више од самог позоришта и позоришне уметности). Овај по својој структури и садржини јединствен и непоновљив пројекат започет је 1944. године, а настављен након Д'Амикове смрти 1. априла 1955. године захваљујући бројним посвећеним сарадницима који су и сами желели да доврше велики сан.

Ова вишетома енциклопедија о ауторским и народним сценским уметностима доказ је Д'Амиковог еклектичког и отвореног приступа театру и уметности уопште – његова жеља да позоришну и сценску уметност приближи свима а не само издвојеној елити добила је, најзад, конкретну форму. Поред очигледне добробити и признања које је објављивање енциклопедије донело италијанској заједници, много тога позитивног учинило је и за мање, и мање познате, културе и нације широм света. Како су се за енциклопедију поред оних у вези с позориштем прикупљали и подаци о историји свих сценских уметности (музици, плесу, фолклору и понешто о кинематографији) земаља и културних заједница широм планете, свест о културној различитости и међусобном поштовању се проширила, а културно наслеђе и достигнућа „мањих“ и „млађих“ нација дошли су до изражаја након дугог низа година проведених у сенци која је била условљена незаинтересованошћу, језичком баријером и доминацијом великих културних сила и њихових вишевековних традиција (Čale 1979: 31).

5 Једини превод овог дела на нашим просторима, под називом *Повијест драмског театра*, сачинио је хрватски књижевник Франо Чале, који је, уједно, један од малобројних историчара са наших простора који се бавио радом Силвија Д'Амика. (Још једино име с наших простора које се посветило истраживању заоставштине италијанског драматурга јесте Драго Иванишевић кога Чале помиње у својој књизи *Na mostu talija*, на странама 40. и 41).

Enciclopedia dello spettacolo – међународна сарадња

Документи и подаци о сарадњи Италије и ФНРЈ (Федеративне Народне Републике Југославије) на прикупљању грађе и састављању велике *Enciclopedia dello spettacolo* чувају се у Архиву Југославије у Београду, у фонду Савета за науку и културу Владе ФНРЈ.

Фонд Савета за науку и културу Владе ФНРЈ⁶ који припада групи фондова из периода након 1945. године садржи не тако бројне, али важне званичне преписке и дописе који су прави писани доказ сарадње двеју држава на великом енциклопедијском пројекту. У оквиру тзв. поверљиве архивске грађе наведеног фонда, при Сектору за високе школе, науку и уметност, у фасцикли број 6, јединици описа број 15, груписана су документа која се тичу поверљивих веза ФНРЈ с Италијом из области културе, науке и образовања у првим годинама након Другог светског рата.

Наведена јединица описа⁷ садржи 240 листова званичних извештаја, брошура и дописа на српскохрватском, италијанском и француском језику о различитим културно-уметничким дешавањима и сарадњи југословенских уметника с Италијом средином прошлог века. Уз помоћ докумената који се налазе у фасцикли можемо се информисати, стога, о плановима културне пропаганде Југославије у Италији педесетих година прошлог века, о идејама за гостовање југословенских позоришних, фолклорних и музичких група, као и о плановима упознавања италијанске читалачке публике с књижевношћу југословенских земаља.

Од 240 листова сачуваних у јединици описа, свега 18 листова (међу којима се налазе различити типови докумената) садржи експлицитне или имплицитне податке о Силвију Д'Амику и његовом пројекту израде велике енциклопедије који укључује прикупљање потребне грађе с простора југословенских земаља. Поједини листови су, разумљиво, претрпели мања физичка оштећења у виду избледелог мастила, окрзаних ивица папира као и нечитких места услед пресавијања листова и дописивања или подвлачења речи (па и читавих реченица) графитном оловком и мастилом, које су, претпостављамо, појединци начинили ради лакшег сналажења и указивања на кључне речи у низу разноликих информација.

Први званични сачувани документи датирају из 1949. године кад су се представници уредништва енциклопедије из Рима обрадили хрватском композитору Натку Девчићу, као и начелнику хр-

6 О историјату и садржају фонда више у инвентару доступном на сајту архива: Иван Хофман, Инвентар, сумарно-аналитички, АЈ 317, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ 1950–1953 (1945–1953); Библиотека информативних средстава, Београд, 2006.

7 Читава фасцикла АЈ 317 – 6 састоји се из три јединице описа: АЈ 317 – 6 – 15 тиче се поверљивих веза с Италијом, АЈ 317 – 6 – 16 поверљивих веза с Немачком и трећа, АЈ 317 – 6 – 17 поверљивих веза ФНРЈ с Француском.

ватског Одељења за научне и културне везе с иностранством, не би ли затражили потребну грађу и дали основне смернице којима се при прикупљању и систематизовању грађе ваља водити будући да је планирано да се у енциклопедији нађу чланци, илустрације, фотографије, општи историјски прегледи појединих уметничких облика, биографије уметника, и многе друге ствари. Потребно је за почетак припремити један општи чланак о карактеристикама фолклора Југославије, потом серију чланака који би били посвећени појединачним народним или локалним играма, а на крају и неколицину радова посвећених одређеној манифестацији фолклорног спектакла која се сматра изузетно важном. Будући да уредништво енциклопедије није било довољно упознато с културном историјом југословенских земаља, пропозиције и смернице за израду чланака нису биле у потпуности дефинисане: радови су морали бити откуцани у по 26 редова на свакој страни, а што се дужине и обима тиче нису биле издате тачне директиве. Важно је било да чланци буду концизни, јасни и стилски уређени, а њихова дужина је могла варирати у зависности од теме о којој се пише. Сарадња на тако озбиљном пројекту који је изискивао посвећеност и време би, наравно, била пропраћена и одређеним хонораром.⁸ Прве смернице и дописи, као што видимо, били су општег, информативног карактера и представљали су само први корак упознавања иностраних земаља с генералном стратегијом којом би се уредништво енциклопедије водило при спровођењу пројекта.

Нешто касније исте године на адресу Министарства за науку и културу у Београду од Дирекције за информације при влади ФНРЈ стиже допис у коме се налазе додатна појашњења у вези са сарадњом на изради енциклопедије, из чега се може закључити да су и српска министарства и њихови надлежни вероватно и раније (када и хрватски) били упознати с општим планом сарадње иако нам недостају преписке и дописи који би то и доказали. Додатна објашњења која су приспела у Београд тичала су се језика којим би се ваљало служити приликом писања (оптимално би било доставити списе на италијанском, али је, уколико дође до каквих проблема, прихватљиво писати и на француском или немачком) и укупног дозвољеног броја чланака који је зависио од броја плесова и игара које једна нација сматра вредним помена и представљања. Д'Амико, како преносе, посебно моли да се уз описе наше најпознатије народне игре, кола,

8 AJ 317 – 6 – 15/ лист 4. (Наведени документ јесте допис Одељења за научне и културне везе са иностранством професору Натку Девчићу који, заправо, представља скраћени и преведени облик званичног писма које је Натку Девчићу, на француском језику, исте године упутио Фиделе Д'Амико (вероватно Феделе Д'Амико, један од синова Силвија Д'Амика, али не смемо ништа тврдити због очигледне словне разлике коју примећујемо у потпису на дну писма и података из биографије Силвија Д'Амика у којима је име његовог сина другачије записано) не би ли затражио помоћ за прикупљање грађе и дао основне информације о енциклопедији и општем плану. Писмо на француском упућено Натку Девчићу носи следећу сигнатуру: AJ 317 – 6 – 15/ лист 2. и 3)

доставе и прилози у виду фотографија народних ношњи које би додатно дочарале фолклорни дух.⁹

Већ почетком идуће године, 17. јануара, од Посланства у Риму и ондашњег саветника за штампу Дејана Лапчевића стиже још један допис Дирекцији за информације Владе ФНРЈ у Београду којим се Дирекција обавештава да би било пожељно и добро по читаву земљу да се грађа прикупи и да се сарадња оствари:

Dejan Lapčević, savetnik za štampu – Direkciji za informacije Vlade FNRJ

(17. 1. 1950; Rim; izveštaj/dopis; mašinopis; 1l.)

Poslanstvo

Federativne Narodne Republike Jugoslavije

Rim

Odeljenje za informacije

Pov. br. 191/50

Predmet: Zabeleške o razgovoru savetnika za štampu druga D. Lapčevića sa prof. L. Salvinije [Luidi Salvini], 10/I/'50.

U utorak 10 januara profesor Salvini¹⁰ mi je saopštio da Silvio D'Amico priprema veliku Pozorišnu enciklopediju i pokazao mi je karton Svetozara Ćorovića, na kome je označeno da je Ćorović bugarski dramski pisac. Salvini je protestovao, kako kaže kod D'Amica i tražio da se takve netačnosti isprave, obećao svoju saradnju i primio se da sam pripremi ceo materijal o Jugoslaviji. Tražio je od nas pomoć: materijal i stenografa, što sam mu i obećao.

Potrebni su nam naročito podaci o makedonskom pozorištu, to je već tražio od profesora Dimča Koce, koji sad studira italijansko slikarstvo kasnog srednjeg veka ovde u Italiji, ali još nije dobio.

Upozorio me je da prva sveska treba da izidje u martu iz štampe i da je krajnje vreme da se nešto načini. U prvoj svesci biće slovo A do B.

Mislim da je potrebno poslati sam materijal kojim raspolazemo kako bi u ovoj enciklopediji bili tačni podaci o istoriji naših pozorišta i pozorišnom životu u Jugoslaviji. Profesor Salvini, po mom mišljenju, nastoji da koliko može proširi kulturne veze između Italijana i naše zemlje. Njegov rad može samo da nam koristi.

Smrt fašizmu – sloboda narodu !

9 AJ 317 – 6 – 15 / лист 1.

10 Луиџи Салвини (Luigi Salvini, 1911–1957) био је књижевни критичар, слависта, академик, преводилац и доцент бугарске књижевности на Универзитету у Риму. Активно је сарађивао на изради Д'Амикове енциклопедије, а посебно се интересовао за ступање у контакт с југословенским земљама и прикупљање грађе с балканског подручја. (<https://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-salvini>)

Savetnik za štampu/

[Svojeručni potpis]

Dejan Lapčević

(AJ 317 – 6 – 15/ list 6)

Како што из дописа можемо видети, до међусобне сарадње су држали сви, како домаћи тако и страни интелектуалци и упркос отежаној комуникацији и штуром преносу информација. Но, корист је, како и сâм Лапчевић истиче, била много већа од потешкоћа које су се могле указати, а на добром гласу је, у тим послератним годинама, ваљало радити.

Дирекција добијене информације потом, истога месеца, прослеђује Министарству за науку и културу Владе ФНРЈ, то јест Одељењу за научне и културне везе с иностранством у Београду и инсистира на прикупљању материјала о опери, позоришту, балету, диригентима и осталим важним компонентама, а посебно о београдској опери и балету као и људима који су у њиховој организацији и изведби учествовали, будући да се издање прве свеске с одредницама (А до Б) очекује у марту исте године. Материјал је, како се више пута истиче у допису, потребно хитно сакупити и послати у Рим јер је времена на располагању заиста мало, а неодговорна комуникација само успорава процес.¹¹

Пропусти у комуникацији свакако нису били последица незаинтересованости или мањка поштовања према уредништву енциклопедије, као што се из сачуване архивске грађе може приметити будући да се између редова дописа уочава искрена жеља за сарадњом и свест о добробити коју она по земљу може имати; пропусти су били последица компликоване административне мреже Владе ФНРЈ. Влада је бројала мноштво огранака, канцеларија и дирекција чија међусобна комуникација, очигледно, није била на завидном нивоу, а додатну пометњу, посебно за иностране представнике који тај сложени систем нису добро познавали, стварали су административни огранци сваке од држава које су чиниле део федерације.

На комуникативне сметње кратко се осврнуо у свом допису Министарству за науку и културу у Београду и хрватски етнограф Милован Гаваци (Milovan Gavazzi) приликом достављања извештаја и пописа о прикупљеној грађи из Хрватске, Србије, Македоније и Словеније. Уз сваку „натукницу“ илити одредницу која је предвиђена за енциклопедију, како објашњава сâм Гаваци, означена је приближна величина текста, врста појаве о којој је реч (плес, сценска игра или обичај) као и напомена о прилозима у виду фотографија, илустрација или нотног записа.¹²

¹¹ AJ 317 – 6 – 15/лист 7 и 7'.

¹² AJ 317 – 6 – 15/ лист 10, као и листови 11 и 11' и лист 13 и 13' који представљају

У међувремену је од изасланства у Риму дирекцији у Београду достављен још један допис у коме се представници моле да поред већ тражене писане грађе, будући да штампа прве свеске енциклопедије из непознатих разлога касни, доставе још и фотографије ентеријера и екстеријера позоришних зграда, портрете важних уметника, глумаца, певача, балетских играча, позоришних радника и осталих важнијих фигура.¹³

Да су проблеми и неспоразуми превазиђени потврђује и допис (на италијанском) професора Луиђија Салвинија Дејану Лапчевићу 9. априла 1950. године у коме професор извештава о преводима и издањима југословенске књижевности на италијанском и захваљује се, између осталог, на љубазној сарадњи приликом прикупљања материјала о југословенском позоришту, музици и балету, то јест целокупној грађи која је у том тренутку била у припреми за објављивање.¹⁴

Још се почетком 1951. године у два сачувана дописа помиње какво прикупљање и слање грађе за, како се наводи, „светску енциклопедију о позориштима и уметности“, премда не можемо бити у потпуности сигурни да је реч о Д’Амиковом међународном пројекту будући да се ни званични наслов енциклопедије а ни име њеног творца нигде не помињу. У првом допису 15. марта 1951. године Дирекција за информације од Савета за науку и културу владе ФНРЈ потражује поменућу грађу по директиви Посланства ФНРЈ у Риму,¹⁵ док се у другом допису који је уследио четири дана касније (19. марта) Одељење за научне и културне везе с иностранством обраћа директно Посланству у Риму како би решило недоумице – представници Одељења од Посланства траже додатне смернице како би могли да окупе стручњаке и наставе рад на систематизацији грађе за енциклопедију и уједно моле надлежне да се убудуће обраћају директно њима будући да су они на себе одавно већ преузели одговорност за међународну сарадњу.¹⁶

У Фонду, то јест фасцикли и јединици описа која садржи податке о поверљивим везама с Италијом нисмо пронашли више ниједан

прилог допису у виду списка одредница уређеног по абецеди за које су чланци припремљени и легенде ознака које уз сваку одредницу стоје. Списак садржи сажете податке и наслове укупно 72 одреднице међу којима се налазе разни народни плесови и обичаји. Као пример навешћемо одредницу „Коло“ уз коју стоје скраћенице „р. N. S. 4 stranice“ што значи да је у питању *илес*, *иџра* (р.) уз чији ће приказ стајати *ноћни џример* (N.) и *слике* (S.), а чланак ће укупно заузимати 4 странице по формату ондашњег издања „Enciclopedia italiana“. (Пример с листа 11)

13 AJ 317 – 6 – 15/ лист 14 и 14’.

14 AJ 317 – 6 – 15/ лист 12, италијански језик – поред званичних информација, професор Салвини лично се захвалио господину Лапчевићу на предусретљивости и пожелео је дугогодишњу сарадњу која би, сигурно, умногоме допринела обема културама и нацијама.

15 AJ 317 – 6 – 15/ лист 118.

16 AJ 317 – 6 – 15/ лист 119.

документ у ком се помиње ишта о наведеној енциклопедији и целокупном пројекту а да је послат (или примљен) након 19. марта 1951. године, што не значи нужно да их није било већ да, можда, нису сви сачувани или прикупљени. Пропуста и неспоразума је свакако било, али и упркос свим недостацима с којима смо се сусрели на путу реконструкције тока сарадње, верујемо да су и ови малобројни очувани документи довољан показатељ обостране искрене жеље за културном разменом и интелектуалним богаћењем. Д'Амиков велики сан се остварио и први том *Enciclopedia dello spettacolo* изашао је из штампе 1954. године.

Прелиставање Д'Амикове *Енциклопедије*

Да је сарадња упркос многим проблемима с којима су се сарадници и дописници сусрели ипак успешно приведена крају, доказ је и сама *Енциклопедија*, то јест више њених томова који се чувају, у по једном примерку, у просторијама Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду.

„Se è vero che il teatro, nella sua accezione più ampia, è uno dei monumenti della civiltà umana, tanto che la sua storia si confonde con quella della cultura e del costume, come mai sino a oggi nessuno ne ha raccolto una trattazione esauriente, in un *corpus* universale?“ („Presentazione“, *Enciclopedia dello spettacolo*, I A – BAR, Roma: Le maschere, 1954, str. IX)

„Ако је истина да је театар, у најширем значењу појма, један од споменика људске цивилизације, чија историја прожима историју људске културе и обичаја, како је могуће да до данас нико није сакупио, у једном универзалном корпусу, исцрпили податке о њему?“

Овим реторичким питањем отвара се минуциозна и обимна серија података које је уредништво у сарадњи са познаваоцима позоришта и сценских уметности многих земаља света прикупило и организовало у десет томова *Енциклопедије* које је могуће консултовати у библиотеци. Како и сами уредници истичу, а сходно нашим коментарима који се тичу превода наслова *Енциклопедије*, предметом интересовања *Енциклопедије* неће бити искључиво позориште већ *spettacolo*, било које приказивање или излагање које се одвија пред очима публике са свешћу о томе да се приказује нешто што је фиктивног карактера. У складу с овако широко постављеним спектром интересовања, уредништво је енциклопедију поделило на четири велике секције, које обухватају подврсте и подсекције, ради лакшег прикупљања и организовања материјала.¹⁷ Секције не утичу

17 У оквиру секције драмског позоришта убрајамо још и луткарско позориште, циркуске представе, часописе и помоћне науке о позоришту; део секције музичког позоришта чине све опере, оперете, плесови, балети и музички комади за филм; део филмске секције чине кинематографија и телевизија, а део секције посвећене сценографији чине сценографија, костими и сценска техника.

на сâм распоред одредница у телу енциклопедије који прати редослед слова италијанског алфабета већ на распоред информација у оквиру сваке одреднице.

Како *Енциклопедија* обрађује специфичну врсту људске културно-уметничке делатности која се заснива понајвише на визуелним и звучним елементима, уредништво је, као што смо из преписки сачуваних у архиву могли да видимо, одлучило да и на тај начин обогати странице *Енциклопедије* и тиме је уздигне на виши ниво и удаљи од форме једноставног речничког пописа одредница. Међу страницама Енциклопедије уочавају се табеле, делови партитура разних опера, илустрације, графикони (као што су, на пример, они који прате стручна објашњења појма *акустике* на више страница), као и многобројне фотографије глумаца, композитора, позоришних здања, античких амфитеатара, циркуских животиња или правилно изведених балетских покрета (као што су, под одредницом *adagio*, фотографије балерина Метрополитена у Њујорку).

Најбољи доказ о успешној сарадњи Италије и ФНРЈ јесу многобројне одреднице које се тичу свих југословенских земаља а које су посвећене многим глумцима (као на пример Јовану Антонијевићу, Чачанину који је каријеру провео у новосадском и београдском позоришту – одредница на страни 712, I том), композиторима (попут Исидора Бајића из Куле који је компоновао *Жрџиву љубави* и *Седм љадних љодина* – одредница на страни 1270, I том), драматурзима, представама, народним плесовима и осталим сценским приказивањима.

За ширу јавност која се педесетих година XX века тек почела упознавати с културом југословенских народа изузетно је важна одредница посвећена културном животу главног града Југославије и Србије, Београду (странице 179–182, II том), под којом је забележена историја београдског драмског и оперског позоришта. Читаоци су се на основу сакупљених података могли упознати с бурном историјом београдског позоришта које је захваљујући залагању појединаца међу којима се истичу имена Атанасија Николића и Јована Степије Поповића скромно започело свој живот средином XIX века, да би по коначном одласку Османлија из Београда 1869. године добило своје прво стално седиште у самом центру града, код Стамбол-капије, и првог директора Јована Ђорђевића. Услед многих ондашњих дешавања која су погађала српску државу позориште је, повремено, морало обуставити свој рад, али је зато, након удруживања балканских земаља и формирања Југославије, доживело процват и успело је да испрати ритам који је диктирала европска сцена. Поред вољених српских комада, тих година били су приказивани и класици европског позоришта попут Шекспира, Голдонија или Молијера, а економски процват федерације омогућио је и културни процват појединачних нација, те је у Београду било саграђено још неколико

позоришта, међу којима су најзначајнија била Југословенско драмско, Београдско драмско, Дечје позориште „Бошко Буха“ и две летње сцене на Калемегдану и Топчидеру. Након опширног историјата београдског позоришног живота у склопу одреднице нашао се и попис неких значајнијих глумаца и драматурга, као и наслови, с преводом на италијански, важнијих позоришних и оперских остварења целокупне београдске драмске сцене.

Кад би читалац узео у руке било који том енциклопедије сигурни смо да би наишао на прегршт података о разноликим појмовима и личностима које су, од антике до година у којима је *Енциклопедија* састављана, обележиле човечанство на разне начине и да би боље упознао културе о којима већ понешто зна или, пак, сазнао нешто ново о културама које су му дотад биле сасвим стране и непознате. За потребе овога рада сматрамо да је довољно било прелиставањем *Енциклопедије* и навођењем покојег примера илустровати успешни исход међународне сарадње у коју смо били упућени захваљујући архивским записима. Како се рад не би претворио у критичку анализу одредница и форме Енциклопедије, будући да то и нема за циљ, позивамо читаоце, љубитеље сценских уметности и познаваоце италијанског језика, да заиста и прелистају странице ове књиге културе света и препусте се ужитку који доносе вешти спој фотографија и историјски проверених чињеница.

Закључак

Из позиције и околности у којима се налазимо данас можемо само да укажемо поштовање према фигури Силвија Д'Амика и свим његовим сарадницима и покушамо (што је овај рад имао и за циљ) да осветлимо макар један мали део његовог богатог опуса који настоји да се издигне изнад свакодневних дешавања и на интелектуалном, културном и уметничком нивоу повеже све земље и народе света, што постаје још племенитији задатак када се у обзир узму историјске околности у којима се истраживање и писање Енциклопедије одвијало. Овакав вид сарадње, кроз који је било могуће проширити културне утицаје, упознати остатак света с културно-уметничким наслеђем једног народа и пробудити интересовање за прошлост, али и садашњост, једне нације, посебно је био значајан за Југославију и њене саставне државе (као и за остале мање и сиромашније народе) које су у сенци великих сила и општег послератног расположења у њему виделе наду и могућност за опоравак и напредак.

Документа која се чувају у Архиву пружају нам само делимичан увид у сарадњу двеју нација која је тих година попримала своје прве обриси – а први кораци у новим односима су показатељи зрелости једне нације и њене спремности да се издигне изнад прошлих тешких дешавања и окрене се перспективнијој будућности. Иако мно-

го докумената није сачувано (или је изгубљено у мрежи компликованог административног система о коме је претходно било речи), ипак можемо, на основу оних који се налазе у датој фасцикли, стећи какву општу слику о сарадњи која се педесетих година одвијала између ФНРЈ и Италије. Радило се интензивно на ширењу југословенске књижевности путем превода значајнијих дела првенствено хрватских и српских писаца и организовањем разних предавања и трибина широм Италије у част Петра Петровића Његоша и његове литерарне заоставштине. Други видови сарадње подразумевали су размену нематеријалних добара, то јест размену уметничких остварења (координисање различитих гостовања југословенских композитора, позоришних и фолклорних ансамбала) и покушај повећања интересовања за јужнословенске језике међу италијанским живљем (састављали су се планови за размену студената и лектора, као и за промоцију студија славистике).

И премда је *Enciclopedia dello spettacolo* била посебан и неповољив пројекат који је изнедрио конкретну ствар – више томова књиге којима се сви на дуже стазе могу служити, сви облици сарадње били су подједнако важни јер су представљали прве покушаје успостављања стабилних веза између двеју култура, прве кораке учвршћивања међународног поверења и разумевања који су у то време, услед датих околности и мање доступности информација, били умногоме отежани. У времену у коме живимо, где су доступност и количина информација с којима се сусрећемо (скоро) неограничени, лако је заборавити личности и идеје од којих је све почело, а без чијег труда оних односа и ствари које данас подразумевамо не би ни било.

ИЗВОРИ

Архив Југославије, Фонд Савета за науку и културу Владе ФНРЈ (317)

ЛИТЕРАТУРА

Хофман, Иван. *Инвентар, сумарно-аналитички, АЈ 317, Савети за науку и културу Владе ФНРЈ 1950–1953 (1945–1953)*. Београд: Библиотека информативних средстава, 2006.

Čale, Frano. *Na mostu Talija*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, 1979.

Di Tizio, Raffaella. „Complessità di Silvio D’Amico”. *Teatro e storia: Fantasmi e fascismo (Dossier: Teatri nel fascismo. Sette storie utili)* а. XXXI, n. 38 (2017): 164–178.

“d’Amico, Silvio.” *Dizionario biografico degli Italiani*. [https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_\(Dizionario-Biografico\)>](https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_(Dizionario-Biografico)>) 25. 08. 2022.

Enciclopedia dello spettacolo (I и II том). Roma: Le maschere, 1954–1968.
Orecchia, Donatella. „Silvio d'Amico e Luigi Pirandello: frammenti di un incontro (1918–1936)“. *L'asino di B. Quaderni di ricerca sul teatro e altro* 10/11 (marzo 2006): 67–96.

ЛИНКОВИ

<https://www.accademiasilviiodamico.it/>> 25. 08. 2022.

[https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_\(Dizionario-Biografico\)>](https://www.treccani.it/enciclopedia/silvio-d-amico_(Dizionario-Biografico)>) 25. 08. 2022.

<https://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-salvini>> 30. 08. 2022.

http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja.html> 15. 08. 2022.

Milica Tamburić

*I rapporti culturali della Jugoslavia socialista con l'Italia:
Silvio D'Amico e la collaborazione internazionale alla realizzazione
del progetto culturale Enciclopedia dello spettacolo*

Riassunto

Nell'archivio della Jugoslavia ci sono numerosi fondi e collezioni in cui vengono conservati diversi documenti che testimoniano dei rapporti confidenziali tra la Repubblica Popolare Federale di Jugoslavia e i paesi dell'Europa occidentale. All'interno della cartella dedicata ai rapporti confidenziali con l'Italia si trovano delle informazioni riguardanti la collaborazione dell'immediato dopoguerra tra i due Paesi concernente un progetto culturale di importanza internazionale – la raccolta e il successivo ordinamento del materiale per l'*Enciclopedia dello spettacolo* del drammaturgo italiano Silvio D'Amico. La preparazione dell'enciclopedia, ideata come tesoro di informazioni su vari spettacoli e forme d'arte autoriali e folcloristici da tutto il mondo, esigeva tanto tempo e un gran numero di esperti o/e critici dell'arte, tra cui anche i periti dei paesi jugoslavi. In base al materiale conservato nell'Archivio di Jugoslavia abbiamo provato a ricostruire, passo per passo, il processo della collaborazione degli ufficiali italiani e jugoslavi alla realizzazione della suddetta enciclopedia, e con l'analisi di alcune voci presenti nell'enciclopedia (consultabile presso la Biblioteca universitaria "Svetozar Marković" a Belgrado) abbiamo provato a mostrare l'importanza culturale e storica del progetto stesso, nonché a far conoscere al pubblico serbo la figura e l'opera di Silvio D'Amico, uomo che aveva dedicato tutta la sua vita a lottare per il teatro e l'arte teatrale.

Parole chiave: Silvio D'Amico, Archivio della Jugoslavia, enciclopedia, teatro, cultura, collaborazione

Примљено: 5. 11. 2022.

Прихваћено: 1. 10. 2023.